

HALK ŞİİRİNDE BİÇİM VE TÜR

Dr. Doğan KAYA

Halk şiirinde biçim ve tür konusu üzerinde yıllardan beri tartışmalar yapılmışsa da hâlâ bir sonuca varılamamıştır. Halk şairlerinin ortaya koydukları ürünlerin ezgi, konu veya şekil bakımından çeşitlilik göstermesi konuyu karmaşık hale getirmiş, bu alanın uzmanları onlara isim vermekte veya onları belli bir gruba sokmakta zorlanmıştır. Eldeki şiire, hangi özelliğinden dolayı ne denileceği yıllarca cevabını aramıştır.

Divan şiiri için böyle bir şey söz konusu değildir. Gazel, kaside, murabba, mesnevî, terci-i bent, terki-i bent, kıta vs. gibi ürünlerin tanımı yapılmış ve ürünler kendi aralarında gruplandırılmıştır. Kafiye, mesnevî ve gazel vs. kafiye düzenine, bazen konusuna ve şekline göre daha ilk bakışta kendini belli eder. Hâlbuki aynı sözleri halk şiiri için söyleyemeyiz.

Halk şiirinde *biçim* (eşkal, form, forma, şekil, tarz, tip, yapı) ve *tür* (nev, enva) konusundan ilk söz eden Ahmet Talat Onay'dır. Onay halk şiirini önce *şekillerine* (mısra, beyit, müfret, mesnevî, üçleme, dörtlüler, türkü ve enva'ı, murabba, kıt'a rübaî, koşma ve enva'ı, destan, satranç, mani ve enva'ı, semaî ve enva'ı, divan, gazel, kalenderî, müstezat, ayaklı, tekerleme, ninni...) ve *nev'ilerine* (dinî şiirler, büyük sözler, ahlakıyat, kahramanlık şiirleri, güzelleme, tasvir, hikâye, methiye, mersiye, hicviye, nazire, hezel, şathıyat, muamma ve aksamı...) göre olmak üzere iki grupta toplamış ve bu gruplandırmanın sonunda da "*Halk şiirlerinde yalnız eşkâl ve enva'a göre yapılacak tasnifler noksan olur. çünkü teganniye de nazar-ı itibare almak lâzımdır.*"¹ diyerek konunun önemli bir kısmına dikkati çekmiştir. Onay bu sözleriyle halk şiirini şekil, tür ve makamlarına göre tasnif etmek gerektiğini söylemektedir ki, bizce doğrusu da budur.

Edebiyatımızda Türk Edebiyatında Nazım adlı eseriyle önemli bir çalışmayı ortaya koyan Hikmet İlaydın da eserinde; "*Halk edebiyatında tür adları aynı zamanda şekil adı olarak kullanılmamıştır. Halbuki bu edebiyatta nazım şekillerinin sayısı pek azdır ve birçok türler ufak tefek farklarla, aynı nazım şekli içinde ifade edilmiştir. Bir türün başka başka şekillerle ifade edildiği nadirdir.*" dedikten sonra bu bilgilerin dipnotundaki "*Halk edebiyatının türleri, nazım şekillerinden ziyade konularıyla veya konuyu ele alışlarıyla (edalarıyla) bir de besteleriyle ayırt edilir.*"² ifadesiyle bir bakıma Onay'ı destekler.

Halk şiirinin tür kavramı konusunu başlı başına irdeleyen ilk araştırmacı ise Dizdaroğlu'dur. "*Halk şiirinde belirli kurallara bağlı nazım biçimleri yoktur... Halk şiirinde nazım biçimleri değil türler vardır.*"³ diyerek açıkça biçimin değil türün var olduğunu savunur ve türlerin biçim yerine ezgileriyle farklılaşabileceği üzerinde

¹ Ahmet Talat [ONAY], *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, İstanbul, 1928, s. 7.

² Hikmet İLAYDIN, *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul, 1964, s. 77

³ Hikmet DİZDAROĞLU, *Halk Şiirinde Türler*, Ankara, 1969, s. 45.

durur ve "... türlerin kesin çizgileriyle birbirlerinden ayrılmadıklarını, daima bir ezginin eşliğinde söylendiklerini ve bu ezgilere göre adlandırıldıklarını bir kez daha hatırlatmayı yararlı buluyoruz."⁴ sözleriyle de söz konusu şiirleri adlandırılmalarında ezgilerin önemine işaret eder. Nitekim; "Halk şairlerinin 'mani, koşma, türkü, türkmani, varsağı ilh. gibi nevilerin arasındaki fark, kısmen şekillerine ve daha ziyade mahiyet-i musikilerine yani bestelerine aittir. Bunlardan meselâ türkü, Türklerin; türkmani Türkmenlerin, varsağı Varsakların hususî besteleriyle söylenen parçaları..."⁵ diyen Köprülü de şiirlerin ezgilerine göre adlandırılabilceği düşüncesindedir.

Görüldüğü gibi Onay, İlaydın Köprülü ve Boratav, ezginin, şiirin ne olduğunu belirlenmesinde ayırt edici bir öneme sahip olduğu fikrinde birleşirler. Mehmet Yardımcı da; "Türler nazım şekillerinden ziyade konuları, konuları işleyiş tarzları ve besteleriyle ayırt edilirler."⁶ diyerek onlara katılır. Halk şiirlerinden nelere tür, nelere şekil denilmesi hususunda Şeref Boyraz ise şunları söyler: "Mısraların kümelenişi, mısra veya hece sayısı, kafiye düzeni ve hacim yönlerinden farklılık gösterenler şekil, şekli ne olursa olsun konu ve makam bakımından benzerlerinden ayrılanlar da türdür."⁷

Boratav'ın düşüncesi de ezginin biçimi belirlemede önemli faktör olduğu yönündedir ve bu konuda şunları söyler: "... âşıkların şiirlerinde ve anonim halk şiirinde biçimi belirlediren öğelerin sadece ölçü ve uyak düzeni olmadığını, ezginin de bunlara katılması gerektiğini ve biçimlerin bu üç öğeden, kimi kez her üçünün, kimi kez de ikisinin ortaklığı sonucu meydana çıkan nitelikler olduğunu ileri sürüyorum."⁸

Öcal Oğuz, Boratav'ın bu fikrine katılmaz ve şunları söyler: "Boratav'ın 'ezginin nazım şeklinin belirlenmesinde bir unsur olarak kullanılması gerektiği' fikrine katılmak mümkün değildir. Dilimizde belirli bir anlamı olan 'şekil' kelimesine bu derece ikincil anlamlar yüklenmesini doğru bulmuyoruz. Düşüncemize göre Halk şiirinde 'şekil' dışarıdan görülebilir özellikleri içine almalıdır. Bu özellikler ise kafiye örgüsü, nazım birimi, vezin ve şiirin hacmi (mısra, beyit veya dörtlük sayısının azlığı veya çokluğu) olabilir. Bu unsurları değerlendirdiğimiz zaman karşımıza çıkan belirgin ve kurallara bağlanabilen ayrıcalıkları bir 'şekil' adına başlamak mümkün olabilir."⁹

Halk şiirinde tür ve şekil konusunda ileri sürülen fikirler bu çerçevededir. Görüldüğü gibi kimi araştırmacılar türün öneminden söz ederken kimileri de ezgiyi (beste, hava, makam, teganni) ayırt edici özellik olarak kabul etmektedir, ancak ortak bir noktada buluşmamışlardır. Bize ilk bilgileri veren Ahmet Talat Onay'ın 1928'deki görüşlerine, geçen bunca yıllara rağmen yeni bilgilerin ilâve

⁴ Dizdaroğlu, a. g. e., s. 47.

⁵ M. Fuat KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 2003, s. 293.

⁶ Mehmet YARDIMCI, *Başlangıçtan Günümüze Türk Halk Şiiri*, Ankara, 2002, s. 329.

⁷ Şeref BOYRAZ, "Anadolu ve Azerbaycan Sahaları Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 3, Sivas, 1996, s. 182.

⁸ Pertev Naili BORATAV, *Folklor ve Edebiyat*, C. I, İstanbul, 1982, s. 157

⁹ M. Öcal OĞUZ, *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*, Ankara, 2001, 15.

edildiği söylenemez. Biz, burada tespit ve kanaatlerimizi ortaya koyacak ve bir senteze varmaya çalışacağız. Elbetteki bunların en doğru bilgiler olduğunu söylemek gibi bir iddiamız yoktur. Şurası da var ki; konu ile ilgili bunca yanlışlık ve eksikliğin düzeltilmesi gerekiyordu. Amacımız, meseleyi daha da karmaşık hale getirmek değil, bu yolda bir adım atarak, sonraki çalışmalara ışık tutmaktır.

Önce halk şiiri kavramının ne olduğu üzerinde durmak gerekir.

Halk şiiri; *halk şairlerinin veya isimleri bilinmeyen sanatçıların hece, belli bir dönem de aruz ölçüsüyle, farklı biçimlerde ve halka ait olan her konuda ortaya koydukları manzum ürünlere verilen addır.*

Görüldüğü gibi tanımımızın esasını; ürünlerin sahipleri, ölçüsü, konusu ve biçimi oluşturmaktadır. Bu demektir ki, şiirleri ortaya koyan sanatçılar açısından ürünler;

A. Anonim halk şiiri,

B. Âşık şiiri olmak üzere iki grupta toplanabilir

Biz, önce anonim ürünler üzerinde duralım.

Anonim (anonyme) kelimesi Fransızca olup “Adı bilinmeyen, adsız” anlamına gelir. Edebiyatta ise; “*söyleyeni / yazanı bilinmeyen edebî eser*” anlamındadır.

Âşık Edebiyatı ürünleri bir tarafta tutulursa, diğer halk edebiyatı ürünleri anonim edebiyat içinde mütalaa edilir.

Elbetteki, bugüne kadar varlığını sürdürmüş olan ve anonim eserler olarak nitelediğimiz metinlerin, bir tarihte sahibi belli idi. Edebi metin; güzelliği, sağlamlığı, ortak zevki ihtiva etmesi özelliklerine sahipse, kısa zamanda ortaya çıktığı çevrede derhal kabul görmüş ve hızla, farklı coğrafyalara yayılmış, zamanla ilk sahibinin ismi unutulmuştur. Bu arada eser farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda nesilden nesle aktarılırken, kimi metinler üzerinde birtakım değişiklikler ve ilaveler yapılarak, ilk şekilden kısmen değişik metinlerin vücuda getirildiği de olmuştur.

Nazım ve nesir olmak üzere iki grupta topladığımız bu eserler nelerdir, şekilleri nasıldır ve ne gibi konuları ihtiva etmektedirler?

Anonim halk şiiri çerçevesinde ele almamız gereken eserler hakkında önceki araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüş, birtakım tasnifler yapılmıştır. Biz, asıl konuya girmeden evvel bunlar üzerinde durmak istiyoruz.

Kemal Gariboğlu, *Ortak Halk Edebiyatı adı* altında mani-ninni-ağıt-türküyü zikreder.¹⁰

Hâlbuki bunlar haricinde başka şiirler de vardır. Bu bakımdan Gariboğlu'nun tasnifinde bizce eksiklikler bulunmaktadır. İleride söz konusu şiirler üzerinde ayrıntılarıyla duracağız.

¹⁰. Kemal GARİBOĞLU, *Edebiyat Bilgileri-Batı'da ve Bizde Edebî Akımlar*, Ankara, 1969, s. 74-80.

D. Mehmet Doğan, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinin* Halk Edebiyatı maddesinde, manzum türler olarak türkü, mani ağıt, destan, ilahi, ninni ve tekerlemeyi sıralar.¹¹

Hemen şunu söylemeliyiz ki; her ne kadar halka mal olmuş *Pire Destanı*, *Bekçi Destanı*, *İki Evli Destanı* gibi birkaç destan ve *Bülbül* veya *Namaz ilahisi* gibi ilahiler bulunsa da destan ve ilahiyi anonim şiir olarak niteleyemeyiz. Bunlar Sahibi Belli Ürünler başlığı altında toplanabilir.

Cem Dilçin ise, *Anonim Halk Şiiri Nazım Biçimleri* başlığı altında iki şiir şeklinden söz eder; mani ve türkü. Ancak Dilçin'in *Konularına göre Türküler* bahsi içerisinde mani ve türküye, ninni ve ağıtı da eklediğini görürüz.¹²

Dilçin, konuyu oldukça dar çerçevede değerlendirmiştir. Eksikliklerin yanı sıra, ağıt ve ninniye de türkü içinde zikretmesi konuyu tartışılır hale getirmiştir. Bilindiği gibi gerek ağıtlar, gerekse ninniler ezgili parçalardır. Birisi acı ile diğeri çocuğun uyutulması sırasında zengin bir ruh haliyle terennüm edilirler. Ezgili olmaları bunların türkü içinde gösterilmesini gerektirmez. Öyle olsaydı ezgili oyun tekerlemelerini de burada zikretmek gerekirdi. Ancak birbirleriyle ilişkili olduklarından söz edilebilir. Çünkü şekil, kuruluş ve ihtiva ettikleri konu itibarıyla ağıt, ninni ve tekerlemeler müstakil özellik gösterirler.

Anonim halk şiirleri hususunda en derli-toplu tasnifi Saim Sakaoğlu yapmıştır. Sakaoğlu, *Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine* adlı tebliğinde¹³ anonim şiir içinde mütalaa edeceğimiz eserleri *manzum* ve *manzum-mensur* yapıda olmak üzere iki grupta toplamıştır. Bu çalışmada; türkü-mani-tekerleme-yanıltmaca ve ninni **manzum**, atalarsözü, deyim, bilmece, dua ve beddua ise *manzum-mensur* nitelikte parçalar olarak görülmüştür. Sakaoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayımladığı *İslâm Ansiklopedisinde*¹⁴ ise aynı gruplandırmayı yapar, fakat bu defa türkü, mani, ninni, ağıt, tekerleme ve çocuk sevmeye sözlerini (okşamalar) anonim manzum parçalardan sayar.

Sakaoğlu'nun tasnifinde isabetli tespitler olmakla beraber üzerinde durmamız gereken hususlar vardır.

Birincisi; yapı itibarıyla tekerleme hüviyetinde ve çoğunluğu mensur olan yanıltmacaları manzum eserler grubuna sokabilir miyiz? Oyun tekerlemelerinden sayılan ve söz cambazlığına dayanan yanıltmacalar, bir başka söyleyişle yanıltmaçlar anlamlı yahut anlamsız, birbirine yakın sesleri ihtiva eden kelimelerin artarda getirilmesiyle oluşturulmuş söz öbekleridir. Yanıltmacaların bir kısmı, anlamsız sözler olmakla beraber, aynı seslerin tekrar tekrar yer alması dolayısıyla seci ve ahenk unsurunu bünyesinde bulundurur. Seci ve ahenk bakımından zengin olmakla beraber yanıltmacaların çoğu mensur parçalardır.

Değirmene girdi köpek

¹¹. D. Mehmet DOĞAN, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1981, s. 56.

¹². Cem DİLÇİN, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 1983, s. 279- 305.

¹³. Saim SAKAOĞLU, "Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine", *II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, Eskişehir, 1987, s. 287-294.

¹⁴. Saim SAKAOĞLU, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul, 1997, s. 347-349.

*Değirmenci vurdu kötek
Hem kötek yedi köpek
Hem kepek yedi köpek*

veya;

*Şu köşe yaz köşesi
Şu köşe kış köşesi
Ortada su şişesi*

nev'inden rastladığımız birkaç tane manzum örnek, yanılmaları manzum eser olarak algılamamızı gerektirmez.

İkinci husus; *manzum-mensur* yapıda gösterilen dua ve beddualar içinde manzum örnekler yok denecek kadar azdır. Gerçi âşık edebiyatında dua ve bedduayı konu edinen ve kitap olabilecek hacimde bir hayli şiir vardır. Ne var ki bizim söz konusu ettiğimiz husus, sahibi belli ürünler değil, anonim şiirdir. Bu bakımdan dua ve bedduaları, fıkra, efsane ve masalda olduğu gibi manzum-mensur eserler arasında değil, mensur eserler arasında göstermeliyiz. Diğer taraftan en az dört mısradan oluşan ve Azerbaycan'da *ohşamalar*, *azizlemeler* olarak bilinen ve annenin çocuğuna olan şefkat ve ilgisini ortaya koyan manzum parçaları ise, aşağıda kısmen temas ettiğimiz *düzgüler* grubuna sokabiliriz.

Aslında bugüne kadar anonim halk şiirlerinin tasnif edilmemesi büyük bir eksikliklerdir. Bu çerçevede değerlendirebileceğimiz şiirler nelerdir? Tür veya şekil açısından hangi özellikleri ihtiva ederler? Bütün bunlar açıklanmaya muhtaç konular olarak karşımızda durmaktadır. Birkaç yıldır üzerinde çalıştığımız anonim halk şiirleri konusunu anlatırken hareket noktamız bu sorular olmuştur.

Önce, anonim halk şiirlerinin neler olduğu üzerinde duralım. Anonim halk şiirleri manzum ve manzum-mensur olmak üzere iki çeşittir ki, bunları şu şekilde tasnif edebiliriz:

ANONİM HALK ŞİİRİ

I. Manzum şiirler

- A. Mani,
- B. Türkü,
- C. Ağıt,
- Ç. Ninni,
- D. Düzgü.

II. Manzum-Mensur şiirler

- A. Bilmece,
- B. Tekerleme.

Burada dikkatimizi çeken terim, *düzgüdür*.

İnsanımızın fotoğraf arkasına veya mezar taşına yazdığı; esnafın işyerinin duvarına astığı sözler; öğüt, aile ve akrabalık sözle ilgili atasözleri; çocuk sevmeye sözleri; şoförün kamyonuna yazdırdığı, dua ve beddua mahiyetinde söylenen sözler; salâvat, tenkit, tarım, şikâyet ve hakaret sözleri, felsefi manzum parçalar; evlilikle, beldelerle, yeme-içmeyle, keyif vericilerle ilgili olarak söylenmiş pek çok manzum söz, nedense bugüne kadar sistemli olarak ortaya konulmamıştır. Daha ziyade ikilik, üçlük, dörtlülük vücuda getirilmiş bu manzum parçacıkların

anonim halk şiiri çerçevesinde ele alınması ve bunlara bir isim verilmesi gerekir ki biz bu sözleri *düvgü* olarak adlandırdık ve ilgili bölümde niçin bu sonuca vardığımızı ayrıntılarıyla ortaya koyduk.

Düvgü konusuna bu şekilde kısaca temas ettikten sonra, **tür** ve **şekil** meselesine gelelim.

Yukarıda sıraladığımız manzum eserleri ele alırken acaba bunları neye göre adlandıracağız? Bir başka deyişle, *mani türü* mü, *mani şekli* mi kullanılışı doğrudur? *Tekerleme türü* mü, *tekerleme şekli* mi; *bilmece türü* mü, *bilmece şekli* sözü mü doğrudur? İleride, her bir şiiri incelerken bunların mısra, hece sayıları, ihtiva ettikleri konuları en ince ayrıntılarına kadar değerlendirdik. Bu bakımdan burada konuya sadece ana hatlarıyla temas edeceğiz.

Maniler bilindiği gibi aşk konusu ağırlıkta olmak üzere hemen her konuda söylenmiş dört mısralı, müstakil şiirlerdir. Belli konuya sahip olamayışından dolayı onu tür olarak ele alamayız. Beri taraftan, her ne kadar farklı kafiyeli ve dörtten fazla mısralı şekilleri varsa da bunlar maninin asıl özelliğini zedeleyecek durumda değildir. Bu bakımdan maniye, şekline göre isim vermek, yani "*mani şekli*", "*mani biçimi*" sözünü kullanmak doğru bir davranış olacaktır.

Düvgüler, insanla, gelenekle, hayatla, iş ve ticaretle, davranış ve nasihatle ilgili olarak, hemen her hususta kanaat ve tecrübeleri yansıtır. Dörtlülle söylenmiş şekillerin yanında ikilik ve üçlülle yani ikileme-üçleme biçiminde ortaya konulmuş örnekleri vardır. Müstakil olmaları ve mısra yahut parça bütünlüğünde özlü hükümler taşımalarıyla kendilerini belli ederler. Manilerde olduğu gibi düvgüleri da *şekilleriyle* / *biçimleri*yle adlandırmak gerekir.

Ağıt, ninni ve bilmece, şekillerinden ziyade muhteva itibarıyla kendilerini gösterirler.

Ağıt, genellikle sekiz heceli mısralardan oluşan dörtlülüklerle söylenir ve farklı kafiye sistemlerine sahiptirler. Yanık ezgilerle terennüm edilirler. Şekli ne olursa olsun, acı ile vücuda getirilmeleri, onların kimliğini aksettiren en önemli husustur.

Ağıtta olduğu gibi ekseriya dört mısradan oluşmakla birlikte, **ninnilerin** de belirli bir şekilleri yoktur, fakat özellikleri birkaç aylık veya bir-iki yaşındaki çocukların uyumalarına yönelik söylenen manzum parçalar oluşlarıdır. Kendilerine has ezgileri vardır.

Keza **bilmece**ler de belli bir kalıp içerisinde söylenmezler. Her ne kadar çoğunluğu iki-beş mısralı ise de 20 hatta 25 mısralı bilmece de vardır. Bilmece her türlü konuyu ihtiva ederler. Diğer şiirlerden farklı kılmasını belirleyen en önemli husus bilmeyi, bulmayı hedeflemeleridir.

Şu halde **ağıt**, **ninni** ve **bilmeceyi tür** olarak niteleyebiliriz.

Türkü ve tekerleme ise, diğerlerinden farklı durumlara sahiptir.

Türküler yapılarına, konularına ve ezgilerine göre ayrı ayrı özelliktedirler. Türkü, daha çok ezgileriyle dikkati çekerler. Bununla birlikte meseleye şekil açısından bakacak olursak, müstakil ikilik, üçlük, dörtlülle söylenmiş şekillerin yanı sıra bunlara farklı sayı ve sözlerden oluşan bağlantı mısraların da

getirildiğini görürüz. İşte bu özellikler yani ezgi ve yapı, türküler için belirleyici özelliktir.

Tekerlemelerin ise, bazıları ezgilidir. Kendilerini, ihtiva ettiği sözlerle belli ederler. Bir kısmı mensur olmakla birlikte, mantıklı-mantıksız, ilgili-ilgisiz fakat aliterasyon zenginliğini sağlayacak benzer sesleri taşıyan birtakım sözlerin bir araya getirilmesiyle söylenen manzum parçalardır. Tekerlemelerin şekillerini ise, aynı hece sayısında olmayan mısralar belirler ki, bunların sayısı da 2-20 arasında değişir.

Bu bakımlardan gerek **türkü** gerekse **tekerlemeye** tür açısından bakamayız. Onlara **şekil/ biçim** adı verirsek meseleye sanırız daha objektif yaklaşmış oluruz.

Âşık Edebiyatı Ürünleri

Üzerinde en çok durulan ve en çok problem olan ürünler bunlardır.

Bugüne kadar yazılmış olan kitaplarda -genel olarak- şiirler şu şekilde gruplandırılmıştır:

I. Hece ölçüsüyle yazılmış/söylenmiş biçim ve türler

A. Anonim Ürünler: 1. Mani, 2. Türkü

B. Âşık Edebiyatı Nazım Biçimleri/Şekilleri: 1. Koşma, 2. Destan 3. Semaî-Varsağı

C. Âşık Edebiyatı Nazım Türleri: 1. Güzelleme, 2. Koçaklama, 3. Taşlama, 4. Ağıt, 5. Semaî-Varsağı, 7. Destan

Ç. Tekke Edebiyatı Nazım Türleri: 1. İlahi, 2. Nefes, 3. Nutuk, 4. Şathiye, 5. Devriye

II. Aruz ölçüsüyle yazılmış/söylenmiş biçimler/şekiller

A. Divan, B. Semaî, C. Selis, Ç. Kalenderî, D. Satranç, E. Vezn-i Aher.

Genel olarak bu şekilde sunulan tasnifin *eleştirilecek* çok tarafı vardır ve burada yapılan yanlışlıkların düzeltilmesi gerekir. Sözgelisi semaî ve varsağıyı bazı araştırmacılar *şekil* olarak¹⁵ kimileri de *tür* olarak¹⁶ değerlendirmiştir. Bunun yanında anonim halk şiiri sadece mani ve türkü ile sınırlı tutulmuştur. Diğer taraftan yukarıda söz konusu edilen biçimlere/türlere eklenecek başka türlerin var olduğu da bir gerçektir. Hal böyleyken, konuyu bütün cepheleriyle ele alıp yeni görüşlerle ortaya koymak gereği hâsıl olmuştur.

¹⁵ Cem DİLÇİN; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 1983, s. 334-335.

¹⁶ Oğuz, M. ÖCAL-Metin EKÇİ, Mehmet AÇA-Mustafa ARSLAN-Dilaver DÜZGÜN-R. Bahar AKPINAR-Gülin ÖGÜT EKER- Müge ERCAN AKTAN -Tuba SALTİK ÖZKAN, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, 2004s.290-291.

ŞEKİL (YAPI / BİÇİM) LERİNE GÖRE ÂŞIK ŞİİRİ

A. Hece vezinli şekiller

1. Koşma tipi: Başta *koşmalar*, *türküler* ve *destanlar* olmak üzere, 8 heceli *semaî*, *varsağı*, *taşlama*, *ağıt* vs. türündeki nice şiirler bu grupta yer alır. Hatta (*Dedim-Dedi*)'li *koşma*, *Musammat Koşma* ve *Tencis*'i de burada zikretmek gerekir. Çünkü bunlar da şekil özelliği gösteren ürünlerdir.

Bilindiği gibi *koşmalar* 11 heceli şiirlerdir ama bazen karşımıza 8 heceli *koşmalar* da çıkmaktadır. Kafiye düzeni ilk dörtlükte (abab, abxb, aaab) şeklinde değişik olabilir. Genellikle ilk dörtlüğün ikinci dizesinde şiirin ayağı başlatılır ve bu ayak her dörtlüğün sonunda icra edilir. Diğer dörtlükler; (cccb, dddb, eeb...) düzeninde kafiyelenirler.

Destanlar en az üç dörtlükten oluşur. Daha çok 11 hecelidirler. Dörtlük sayısı 100'ü geçen *destanlar* da vardır. Söz gelişi Talib'in bir *destanı* "Seyahat Destanı" 160 dörtlüktür.¹⁷

Ezgi ile söylenmesi yönünden ayrı bir önemi haiz olan *türküler*, yapıları itibariyle de dikkatleri üzerine çeken bir şiir şeklidir. Ana metne "bağlantı" adı verilen mısra yahut mısralar eklenir ve çoğu zaman; *aman*, *hey*, *yandım*, *sevdiğim*, *aman...* gibi nida sözleri ile ifadeye zenginlik katılır. Hece sayıları 8 veya 11 hecedir. İlk örneklerine XVI. yüzyıl şairlerinden Öksüz Dede'de rastlarız.

Semaî, *varsağı*, *taşlama*, *ağıt* vs. gibi şiirler de *koşma* kafiye düzeninde vücuda getirilir, ancak bunların hece sayıları sekizdir.

2. Yedekli: Bu şiirler ana metinleri 2-8 arasında değişen ve bu ana metne çeşitli sayıda mısralar eklenen şiirlerdir. İlave /ziyade/yedekli mısralar genellikle ana metnin sonuna eklenmekle beraber, metnin aralarına da getirilebilir. Bu konuda kitabımızın "Yedekli şiirler" kısmında geniş bilgi verdiğimizden, burada sadece yedekli şiirlerin tasnifini vermekle yetiniyoruz.

I. Yedekli İkili

A. Bağlantıları beyit aralarına getirilen yedekli ikililer

1. Beyit aralarına birer dize eklenen yedekli ikililer

2. Beyit aralarına iki dize eklenen yedekli ikililer

B. Bağlantıları (ziyade dizeleri) beyit sonlarına getirilen yedekli ikililer

II. Yedekli Üçlü

A. Bağlantı dizeleri ikilik olan şiirler

B. Bağlantı dizeleri üçlük olan şiirler

C. Bağlantı dizeleri dörtlük olan şiirler

1. Bağlantı sözleri bent arasında olan şiirler

¹⁷ Talibi COŞKUN, *Dolaştı Dünyayı Aldı Eline*, Sivas, 1946, 32 s.

2. Bağlantı sözleri bentlerin sonunda olan şiirler
 D. Her dizeden sonra bağlantı eklenen şiirler
 E. Bağlantıları altı dize olan parçalar

III. Yedekli Dörtlü

- A. 7 heceli şiirler
 B. 8 heceli şiirler
 1. Bağlantısı tek dize olan şiirler
 2. Bağlantısı iki dize olan şiirler
 C. 11 heceli şiirler / Yedekli Koşmalar
 1. Tek dize bağlantılı yedekli koşma
 2. İki dize bağlantılı yedekli koşma
 3. Dört dize bağlantılı yedekli koşma / Dört dize bağlantılı müstezat koşma
 D. Yedekli Divan / Müstezat Divan
 E. Bentlerin ve bağlantıların hece sayıları farklı olan şiirler

IV. Yedekli Beşli

- A. Tek dize bağlantılı şiirler
 B. İki dize bağlantılı şiirler
 C. Üç dize bağlantılı şiirler
 D. Dört dize bağlantılı şiirler
 E. Zincirli Cigalı Muhammesler

V. Yedekli Altılı / Yedekli Müseddes

VI. Yedekli Sekizli

3. Sicilleme: Âşık edebiyatında yaygın olarak kullanılan nazım birimi, dörtlüktür. Ne var ki, muhtelif zamanlarda muhtelif vesilelerle farklı nazım birimleriyle de yani beşli, altılı, yedili ve daha fazla mısra esasına dayalı şiirler de yazılıp söylenmiştir. Bunlardan birisi de sicillemelerdir.

*Sicillemeler; 7–16 hece ile aynı kafiye ile en az 10 mısradan oluşan bent yahut bentlerle söylenen; nasihat, millilik, mistik ve belli bir inanç konularında söylenmesi gerekenlerin sayılıp döküldüğü şiirlerdir.*¹⁸

Sicillemeler, bugüne kadar *şeki* ismiyle birlikte mütalaa edilmişlerdir. Şeki, Kuzey Azerbaycan'da bir beldedir, diğer adı da Nuha'dır. İnceleme yaptığımız kaynaklarda şeki başlığı altında verilmiş örneğe rastlamadık. Acaba nazım şekli olarak sicillemenin farklı ve benzer yönleri nelerdir? Yoksa aynı şekle farklı isimler mi verilmiştir? Kırzioğlu bu şekle, Kars yerlilerinin şeki, Çıldır Terekemelerinin de sicilleme dediğini belirtiyor.¹⁹ Kırzioğlu, sonraki bir

¹⁸ Doğan Kaya, *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 2000, s. 118.

¹⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Halk Edebiyatı Deyimlerimiz", *Türk Dili*, S. 128, 5. 1962, s. 656.

değerlendirmesinde şeki ile sicillemenin aynı olduğu görüşüne varmıştır.²⁰ Bu sebepten söz konusu şiirleri sicilleme terimi ile adlandırmanın daha doğru olacağı inancındayız.

Sicillemeler, bent yahut bentlerle vücuda getirilir. Şayet şiir bentlerle yazılmış ise, bent sayısı, en az üçtür. Âşık isterse gücü nispetinde bent sayısını artırabilir. Gerçi âşık şiirinde; beşli, altılı, yedili, sekizli ve dokuzlu yani mısra sayısı beş ilâ dokuz arasında değişen şekillerde örnekler ortaya konulmuştur.

Tespit ettiğimiz örneklere baktığımızda, sicillemelerin yapılarına göre iki ayrı özellik arz ettiğini görürüz. Bunlar;

A. Tek bent olan sicillemeler: Bütün mısraları aynı kafiyede ve tek bent halinde olan sicillemelerdir. Bentteki mısra sayıları 16 ilâ 64 arasında değişmektedir. Konu ve mısra sayıları bakımından farklılık gösteren bu şiirler, muhtelif zamanlarda ve muhtelif coğrafyalarda ortaya konulmuştur.

B. Bentlerden oluşan sicillemeler: Bu sicillemeler en az on mısradan oluşur. Kısmen divan şiirindeki "Terci-i Bend"e benzer. İlk bentte, bütün mısralar aynı kafiye ile kafiyelenirler. Bentlerin son mısraı veya son iki mısraı ilk bentle ilgili olarak kafiyelenir. Bent sayıları 3-9, bentlerdeki mısra sayısı 11-17, mısraların hece sayıları ise 7-16 arasında değişir.²¹

4. Satraç: Hem aruz ve hem de hece ölçüsü ile yazılır. Aruzla yazılanların farklı aruz kalıplarıyla ortaya konulmuştur, yani tek bir kalıba bağlı kalınmamıştır. (Bu konuda aşağıda bilgi verilmiştir.) Hece ile yazılmış şekillerin tamamı dörtlükler halindedir ve 8, 10, 12, 14, 15, 16 ve 20 hece ile yazılmıştır. Bu örnekleri aruz veznini kullanmasını bilmeyen cumhuriyet dönemi şairleri ortaya koymuştur.

5. Muamma: Müstakil dörtlük halinde olup genellikle 11, bazen de 8 hece ile olurlar. Âşık karşılaşmalarında icra edilen soru-cevap bu şeklin dışındadır. Onlar koşma tipinde kafiyelenirler ve şekillenirler.

6. Dörtleme

7. Beşleme

8. Tek Kafiyeli Koşma

9. Tekrarlama

(Dörtleme, beşleme tek kafiyeli koşma ve tekrarlama şiir şekilleri için ilgili bölümlere bakılabilir.)

B. Aruz Vezinli Şekiller

²⁰ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Şeki" Md., C.8, İst., 1998, s. 125.

²¹ Sicillemeler hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan Kaya, a. g. e., s. 115-118.

1. Divan: Aruzun *Fâ i lâ tün / Fâ i lâ tün / Fâ i lâ tün / Fâ i lün* kalıbıyla yazılır. Günümüz şairleri aruz ölçüsünü bilmedikleri için bu şiirleri 14, 15 veya 16 hece ile söylerler ve buna da “divanî” derler.

2. Semaî: Aruzun *Me fâ î lün / Me fâ î lün / Me fâ î lün / Me fâ î lün* kalıbıyla yazılır.

3. Selis: Aruzun *Fe i lâ tün (Fâ i lâ tün) / Fe i lâ tün / Fe i lâ tün / Fe i lün* kalıbıyla yazılır.

4. Kalenderî: Aruzun *Mef û lü / Me fâ î lü / Me fâ î lü / Fe û lün* kalıbıyla yazılır.

Yukarıdaki bütün hapsi de *beyit* veya *dörtlükler*le, yazılabilir ve *musammat* yahut *müstezat* biçimde olabilirler.

5. Satraç: Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi satraç şiir şekli hem aruz hem de hece ölçüsüyle yazılmıştır. Tespitlerimize göre satraçlarda aruzun altı kalıbı kullanılmıştır. Sözkonusu kalıplar şunlardır:

Müf te i lün / Müf te i lün / Müf te i lün / Müf te i lün

Mef û lü / Me fâ î lü / Me fâ î lü / Fe û lün

Fâ i lâ tün / Fâ i lâ tün / Fâ i lâ tün / Fâ i lün

Me fâ î lün / Me fâ î lün / Me fâ î lün / Me fâ î lün

Müs tef i lâ tün / Müs tef i lâ tün

Müs tef i lâ tün / Müs tef i lâ tün / Müs tef i lâ tün / Müs tef i lâ tün

Satraç tarzında yazılan şiirler beyit, müstakil dörtlük veya koşma kafiye düzeninde birkaç dörtlük şeklinde yazılmıştır.

TÜRLERİNE GÖRE ÂŞIK ŞİİRİ

Tür kavramı, doğrudan doğruya konu ile ilgili bir husustur. Bunu biçim / şekille karıştırmamak gerekir. Tür denilince şiirin yapısı değil muhtevası söz konusu olmalıdır. Dolayısıyla âşık şiiri, türlerine göre tasnif edilirken konuya bu açıdan bakılmalıdır.

Daha önceki tasnifler yapılırken “koşma” tipinden hareketle şiirler türlerine göre dört gruba ayrılmıştır. Bunlar; 1. Güzelleme, 2. Taşlama, 3. Koçaklama, 4. Ağıt'tır. Bugüne kadar kimse şu soruyu sormamıştır. Acaba âşıklar / halk şairleri sadece dört konuda mı şiirler yazmıştır? Aradan onlarca yıl geçmesine rağmen bu gruplandırma sanki “ayet-hadis” gibi herkesçe kabul görmüş, maalesef meselenin aydınlanması için kafa yorulmamıştır. Elbetteki bu soruya cevabımız “Hayır.” olacaktır. Şunu açıklıkla söyleyebiliriz ki; insanın kafasını meşgul eden ne kadar konu varsa, o şiire konu olmuştur. Buna kimsenin itirazı olamaz. Şu

halde niçin sadece dört terimin gölgesine sığınılmıştır. Adı belli veya belli olmayan halk şairleri bugüne kadar şiirlerinde *abartma, anne-baba-kardeş, askerlik, aşk-sevda, ayrılık, benzetme-yakıştırma, dert, dilek, doyumsuzluk, fedakârlık, felek, fotoğraf, gelin-kaynana, gurbet, gurur-kibir, hakaret, hasret, hayvan, kanaat, kararlılık, kıskançlık, küskünlük, mektup, merhamet, meslek, mezar taşı, millî, murat / muratsızlık, öğüt, övgü, politik, ramazan ayı, sabır / sabırsızlık, sadakat, sosyal, şans-talih, şehir-köy-memleket, şikâyet, tabiat, tarih, tasvir, tehdit, töre, vuslat, yakınma, yemin* gibi pek çok konuyu işlemişler; durum ve olayları, duygu, inanç, düşünce, kanaatlerini yansıtmaya çalışmışlardır. Biz ise sadece dört terim içine sıkışmış, yukarıda saydığımız konuları görmezlikten gelmişiz.

Bir örnekle konumuza açıklık getirelim: Edebiyatımızda sekiz heceli şiirler denilince semaî ve varsağıyı söyleriz. Bu durumda Dertli'nin sekiz hece ile söylediği;

*Telli sazdır bunun adı
Ne ayet dinler ne kadı
Bunu çalar anlar kendi
Şeytan bunun neresinde*

diye başlayan taşlamasına semai mi diyeceğiz, yoksa varsağı mı? Örnekleri onlarca, yüzlerce çoğaltabiliriz. O halde yapılması gereken nedir? *Yapılması gereken; mevcut terimlere yeni terimler eklemektir.* İleride, bu konuda yapılacak bir çalışma ile yukarıda saydığımız ve zikredemediğimiz birçok konu inceden inceye gözden geçirilip ortak gruplar oluşturulduktan sonra bunlara yeni terimler vermek gerekir.

Bu bilgiler ışığında halk şiirini türlerine göre şöyle gruplandırabiliriz:

1. **Güzelleme:** 11 heceli sevginin işlendiği şiirlerdir.
2. **Semaî:** 8 heceli sevginin işlendiği şiirlerdir.
3. **Taşlama:** Kişiyi, toplumu veya çağı yeren şiirlerdir. 8, 11 hece ile olabildiği gibi divanî tarzında da olabilirler.
4. **Koçaklama:** Yiğitçe eda ile söylenmiş 11 heceli şiirlerdir. Bazen 8 hece ile söylenmiştir.
5. **Varsağı:** Varsakların özel ezgi ile söyledikleri 8 heceli şiirlerdir.
6. **Ağıt:** Acının terennüm edildiği şiirlerdir. 8 veya 11 heceli olabilirler.
7. **Destan:** Tahkiye esasına dayanan şiirlerdir. Her her konuda söylenmiştir. Bir olayın, durumun, inancın veya düşüncenin yansıtıldığı şiirler olduğu için genellikle dörtlük sayıları fazladır. Aynı bir tür olarak görülen *elifnameler, yaşnameler, şairnameler, seyahatnameler* de destan niteliğinde eserlerdir.

8. Dertlenme-Yakınma: Gerek ferdî gerekse toplum konusunda görülen rahatsızlıkları ve üzüntüleri konu edinen şiirlerdir. 8 veya 11 hatta 14, 15 ve 16 heceli divan şeklinde olabilirler.

9. Denkleme: (Geniş bilgi için bkz. Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*)

10. Öyküleme: (Geniş bilgi için bkz. Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*)

11. Salavatlama (Geniş bilgi için bkz. Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*)

12. Diğer: Yukarıda sözünü ettiğimiz konularda söylenmiş şiirler aldıkları / alacakları özel terimlerle burada zikredilebilir.

MAKAMLARINA / EZGİLERİNE GÖRE ÂŞIK ŞİİRİ

Ezgi ile türkü sözleri birbirini tamamlayan iki öğedir. Türkünün daha kalıcı olması ezginin varlığıyla mümkündür. Ezgiye güzellik sağlayan türkü sözleri, müzikte gaye değil araçtır. Melodinin daha rahat anlaşılmasına yardımcı olur. Bu bakımdan sözler ile melodi arasında bir uyumluluğun olması esastır.

Gerek *anonim halk şiirinde* (ağıt, ninni, mani, tekerleme, türkü) gerekse *âşık şiirinde* (semaî, varsağı, deyiş, divan vs...) ürünler ezgileri bakımından *uzun havalar* ve *kırık havalar* olmak üzere iki tarzda değerlendirilmiştir.

A. Uzun havalar: Usulsüz ezgilerdir. Bu ezgiler ölçü ve ritim bakımından serbest olmakla beraber, dizisi ve dizi içindeki seyri belli kalıplara bağlıdır. Yani söyleyen kişi belirli üslup ve avaz çerçevesinde zevk ve isteğine göre nağmeyi uzatıp kısaltabilir.

Avaz, Aydos, Beşiri, Bozlak, Çukurova, Dağbaşı, Divan, Eğin, Elezber, Garib, Gerali, Gurbet havası, Hoyrat, Hoyrat, İbrahimî, Kalenderî, Kayabaşı, Kerem, Maya, Müstezad, Nevruzi, Tatyân, Türkmanî, Yol havası* ve *Yüksek hava* diye adlandırılan parçalar ve bir kısım *ağıtlar*, kısmen yahut tamamıyla bu grupta mütalaa edilir. Uzunhavalar yörelere göre farklı üsluplarda icra edilirler ve *Avşar, ağzı, Azeri ağzı, Eğin ağzı, Erzurum ağzı, Harput ağzı, Kerkük ağzı* gibi isimlerle anılırlar.

B. Kırık havalar: Ezgi yönünden usullü, yani ölçü ve ritimleri belli olan parçalardır.²² Kırık havalar, yörelere göre şu isimlerle karşılanır: Ege bölgesi-

* Türk Halk Müziğinde otuz kadar **Kerem havası** tespit edilmiştir : *Tatyân Kerem, Nuri Kerem, Dik Kerem, Kesik Kerem, Yanık Kerem, Kara Kerem, Keremî, Kerem Atüstü, Cığalı Kerem, Kerem Divanisi, Kerem Divanisi, Kerem Zarcıncı, Guba Kerem, Yahyalı Kerem, Düz Kerem, Kalpaklı Kerem, Kandilli Kerem, Âşık Kerem, Zincirli Kerem, Kerem Güzellemesi, Kerem Göçtü, Kerem Gurbeti, Sallama vi, Döğme Keremi, Yüğük Kerem, Kerem Şikeste* vs.

Dizi, seyir, tema, edebî ve müzikal biçim bakımından Kerem havaları arasında farklılıklar vardır. Hatta bölgelere göre aynı adla anılan havalarda bile bu farklılık görülür. (Süleyman Şenel, *Türk Halk Musikisinde "Uzun Hava" Tanımı ve Bu Tanım Etrafında Ortaya Çıkan Problemler", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara, 1992, s. 292-293.*)

²². Muzaffer Sansözen, *Türk Halk...*, s. 4.

zeybek, Marmara-Trakya Bölgesi, Giresun, Ordu- *karşılama*, Harput- *şıkultım*, Isparta- *datdiri*, Konya- *oturak*, Trabzon, Rize, Hopa- *horon*, Urfa- *kırık hava*..

Yörelere göre *Muhalif*, *Müstezat*, *Beşiri*, *Kalenderi*, *Zarınca*, *Misket* gibi adlarla anılan ve kırık yahut uzun hava tarzında terennüm edilen makamlar vardır. Bunların Klasik Türk musikisinde karşılıkları şöyledir: *Muhalif-Segâh*, *Müstezat-Acemaşiran*, *Beşiri- Mahur*, *Kalenderî- Saba*, *Zarınca- Çargâh*, *Misket- Eviç*.

Yukarıdaki bu adlandırmalar yapı olarak 7, 8, 11 veya divanî tarzda (14, 15, 16 hece) olabilmektedir. Ezgilerine göre 8 heceli şiirler **varsâğı** ve **semâi**, 14, 15 ve 16 heceliler ise karşımıza **divan** olarak çıkabilmektedir.

Âşık makamlarının en fazla çeşitlilik gösterdiği yöre Kars ve civarıdır. Bu yörede 150'den fazla makam icra edilir. Dizi olarak 5-6 kalıp içinde seyreden bu makamları birbirinden şiir biçimi, konu, ezginin seyri ve söyleniş biçimi ve parçanın diyapozonu ayırır. Bunlar söyleniş tarzına göre şöyle adlandırılırlar:

Ağır Sesli Divanî Makamları:

Bektaşî, Borçalı, Çıldır (Âşık Şenlik), Dudak Değmez, Erzurum, Esm Sultan, Gazeli, Hasta Hasan, Kağızman, Kars, Mereke, Müstezat, Osmanlı, Reisoğlu, Semaî, Sezai (Kağızman), Şahnaz, Terekeme, Türkmen, Yerli, Yüyrük.

Tecnis Havaları: Cıgalı Tecnis, Edalı Tecnis, Tecnis, Yedekli Tecnis.

Güzellemeler: Ahıska, Ardahan, Çıldır, Düz, Emrah, Gevheri, Gökçe, Hasta Hasan, İğdir, Kerem, Kocanene (Âşık Şenlik), Nigar Hanım, Şüregel, Yürük Gökçe, Yüyrük.

Orta ve Yürük Sesli Havalar: Bayramî, Behmanî, Ceyran, Çeper Çukuru, Dehdeyin Kızlar, Destani, Göl Kenarı, Gülebeyi, Gülgezi, Horavelleme, Lalam, Leyli Leyli, Merdanoğlu, Meşt-i Rüstem, Mirza Paşa, Muhannes, Mürüd Havası, Nahcivan, Orannama, Oy Kızlar, Revan Çukuru, Salatınlar, Sarı telli, Sarı Yaylık, Semah, Sicillerne Muhannes, Siverek, Süsenberi, Şahseveni, Şaraban, Terekeme, Üç Telli Turnam, Yayı, Yüce Dağlar, Yürük Türkmeni.

Yanık Sesli Havalar: Acem Şikeste, Afşari, Aşıroğlu, Bağlaraltı, Bala Memmet, Bey Usulü, Borçalı Zarıncısı, Çobankere, Derbeder, Dili Gam Şikeste, Döşkaya, Emrah Havası, Gürcistan Gazeli, Hanaras, Hicrani Kerem, Hoş Damak, Hüseyini, İbrahim, İran Şikeste, İravan Zarıncısı, Kağızman Bağları, Kalenderi, Karaçı, Kayabaşı, Keçecioglu, Kesik Kerem, Kıygaç, Kuba Kerem, Kürdü Gereyli, Kürt Afşarı, Memmet Bağır, Merdanoğlu, Minagereyli, Mirzai-yı Kâmil, Osmanlı Bozuğu, Öğütleme, Saat Çukuru, Sevil Baykuş, Sultanı, Sümmani, Şikeste, Türkistani, Yanık Kerem, Yedekli Kerem, Yedekli Şikeste, Yediyollar ayrımı, Yetimi Şikeste, Zarıncı, Zincirli Kerem.

Yüksek Sesle Söylenen Havalar (Makamlar) : Ağlatma, Attı Kaydası, Atüstü, Avaran Keşişoğlu, Bayatı Kürdü, Bayatı, Borçalı Yanıgını, Bülbül Havası, Carabağı, Cengi Köroğlu, Cırtlama Köroğlu, Civan Öldüren, Çiçekler, Çukurova, Dübeyit, Düşün Havası, Düş Keşişoğlu, Erzurum Ağzı, Garibi,

Gelinbaşı Bezeme, Gence Havası, Gevheri, Halep Havası, Hicrani, Kaçak Nebi, Kağızman Bozuğu, Kağızmanlı Sezai, Keşişoğlu, Koçaklama Köroğlu, Köroğlu, Mansırı, Maya, Seyyahi, Tatyani, Turnalar, Türkmen Üçkollu, Türkmeni, Üçkollu, Yerli Yanığı, Yürük Köroğlu.

Bu makamların üç türlü okuyuş biçimleri vardır:

1. Serbest ağızla uzun hava gibi okunanlar (*Derbeder* makamı gibi...),
2. Konuşur gibi okunanlar (*Osmanlı* ve *Yerli* divanisi gibi...)
3. Ölçülü okunanlar (Kırnı havalar bu tarzda okunur.)²³

Bu bahse son vermeden önce son olarak Tiflis'in Borçalı yöresinde yaşayan ve zengin folklorla sahip Karakalpak Türklerinin yaşattıkları belli başlı saz havalarını da kaydedelim:

Ağır Şerili, Aran Dübeyti, Aran güzellemesi, Atüstü, Azafı Dübeyti, Badamı Şikeste, Bağdad Dübeyti, Bahmani – Şah Hatai, Bahri Divani, Baş Divani /Ayak Divani, Baş Mühemmes, Baş Sarıtel, Bayramı, Celili, Cengi, Ceyranı, Çıldır Divanisi, Çıldır Gülü, Çuhuroba, Dastanı, Dol HicranıDöşeme, Durahanı, Ehmadi Karam (Kerem güzellemesi), Fehri, Garaylı, Gödekdonnu, Gövheri, Göyça Güzellemesi, Göyça Gülü, Güzelleme, Gülabı, Güllü Kafiye, Heydari / Memmedsöyünü, İbrahimi, İncegülü, İravan Çuhuru, Kahramanı, Kamandarı, Kara Keheri, Karaçı, Karadonnu, Karatel, Kaytarma (Köhne), Kazah Sebzesi, Kerem köçdü, Keşişoğlu, Koroğlu Dübeyti / Koroğlu Bozuğu, Köhna Bahmani, Kuba Keremi, Kurbanı, Kürbeti-Keremi, Mansırı, Memmedbağırı, Mısri, Mina Garaylı, Mirzacanı, Müheyi, Nahçıvanı, Orta Mühammas, Orta Sarıtel, Orta ve Baş Sarıtel, Osmanlı Divani, Ovşarı, Paşa köçdü, Ruhani (Urfani), Sallama Keremi, Sarvanbaşı, Sultanı, Sürütme Koroğlu, Süsenberi, Şahsarayı, Şahseveni, Şakayı Garaylı, Şerili, Tacnis, Tahnis /Tahmis, Tebli Cengi, Turacı, Üçbarmak, Yanık Keremi, Yerişi Köroğlu, Yurderi, Zarıncı.²⁴

DİNİ TASAVVUFİ HALK ŞİİRİ

İşlenen konular itibariyle güzelleme, semaî, taşlama, koçaklama, varsağı, ağıt, destanları ayrılan bu şiirler *Allah'ı*, başta Hz. Muhammet olmak üzere diğer *peygamberleri*, *din büyüklerini*, *tasavvufi düşüncesi* ve *ayetleri* konu edinen şiirlerdir. Yesevî, Mevlvî, Bektaşî, Kadirî, Nakşibendî, Halvetî, Melâmî ve Bayramî tarikatlerinin önde gelen isimleri yahut ona gönül veren sanatçılar halkın

²³ Şeref Taşlıova, "Kars ve Çevresinde Sazla Söylenen Âşık Makamlarının İsimleri", *Uluslar arası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, (27-29 Ekim 1975-Konya), Ankara, 1976, s. 136-142. / Özbek, A. Mehmet, "Kars Yöresi Âşık Makamlarının Ezgisel Çözümlemesinde Metod", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler I*, (Haz. Feyzi Halıcı), Ankara, 1985, s. 406-414.

²⁴ Mahmud Hachelilli-Osman Ehmedoğlu, "Borçalı Aşık Senetinin Özellikleri", *Karapapaklar*, S. 2, Tbilisi, 12.04.2005, s. 60

üzerinde daha fazla etki bırakmak için dinî ve mistik konuları şiiri seçmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. 5 heceli şekillerden 16 heceli şekillere kadar, bu alanla ilgili hemen her konuda ve farklı ezgilerle onlarca türde binlerce eser ortaya koymuşlardır. Bu şiirler ezgi ve şekillerinden ziyade ele alınan konu itibariyle isimlendirilmiştir.

1. İlahî: Allah sevgisi ve bu çerçevede her türlü dinî konunun işlendiği şiirlerdir. 7, 8, 11, 14 ve 16 heceyle yazılır. 7-8 heceliler dördlük; 11, 14, 16 heceliler beyit esasına göre yazılır. Dördlük biçimindekiler koşma, beyit biçimindekiler ise gazel kafiye düzenidedir. Tarikatlara göre *ayin* (Bektaşî), *tapuğ* (Gülşenî), *durak* (Halvetî), *cumhur* (Mevlevî, Bektaşî) gibi adlar alırlar.

2. Nefes: Bektaşî âşıklarının söyledikleri tasavvuf konulu şiirlerdir. Genellikle Bektaşîlik felsefesi çerçevesiyle vahdet-i vücudu konu alır. Bektaşî âşıklarınca söylenmiş na't ve Hz. Ali methiyelerine de nefes adı verilir. Nefeslerde lirik bir üslup göze çarpar. Bunun yanı sıra aruz ölçüsüyle yazılmış nefesler de vardır. Hece ile yazılmış nefeslerde dördlük sayısı 3-7 arasında değişir. Nefeslerin saz eşliğinde ve makamla okunur.

3. Nutuk: Tarikata süluk eden (yeni giren) kişilere, yol göstermek ve tarikat adabını öğretmek için söylenen şiirlerdir. Daha çok Bektaşî şairleri söylemişlerdir. Şiirler koşma tipindedir. Dördlük sayıları 5-7 arasında değişmektedir. Bunlar nefeslere benzemekle beraber onlardan farkı ezgi ile değil de söz olarak okunmalarıdır.

4. Devriye: Her varlığın Allah'tan çıkıp, tekrar Allah'a döneceği felsefesinin işlendiği şiirlerdir. Her şey yoktan var edilmiştir ve tekrar yok olacaktır. Devir nazariyesi, en az sekiz dördlük olmak üzere uzun uzadıya ele alınır. Genellikle 11 heceli olurlar.

5. Şathiye: Bazı meczup şairlerin zahirde saçma görünen, fakat şerh ve tahlil edildiğinde derin anlamları ihtiva ettiği görülen şiirlerdir. Allah'la senli-benli ifadelere yer verilir. Şeriata aykırı veya anlamsız gibi söylenen düşünceler, aslında vahdet-i vücûd felsefesini yansıtır. 8 ve 11 heceli olabilirler.

6. Düvaz / Düvazdeh / Düvazımam: Alevî-Bektaşî şairlerin On iki İmam'ı konu ettikleri şiirlerdir.

7. Hikmet: İnsanların tuttukları yoldaki sakatlıkları, hoş olmayan davranış ve durumları sergileyerek onların ideal insan vasıflarına sahip olması için dördlüklerle söylenen şiirlerdir. Aruz veya hece olabilmektedir.

8. Na't: Hz. Muhammed'i methetmek için yazılan şiirlerdir. 8 veya 11 heceli olabilir.

9. Medetname / İstimdatname: Daha ziyade Alevî-Bektaşî şairlerin Ehl-i Beyt'ten ve On iki İmam'dan yardım istedikleri şiirlerdir.

10. Ayetleme: Ayetlerin konu edildiği ve işlendiği şiirlerdir.

Bunların dışında dinî tasavvufi halk edebiyatında (*Besmelename, Dolapname, Esmâ-i Hüsnâ, Faziletname, Fütüvvetname, Gazavatname, Gevhername, Hicretname, Hilye, İbretname, Kıyametname, Mahşername, Maktel-Mersiye, Mansurname, Medetname, Medhiye, Menakıbnâme, Mevlid; Minbername, Miraciye, Mucizat-ı Nebi, Münâcâât, Nasihatname (Pendname), Nevrûziye, Ramazaniye, Selamname, Siretü'n-Nebi, Şefaatname, Tacname, Tahassurname, Tarikatname, Tenbihname, Tevhid, Velayetname, Vücutname*.)²⁵ gibi başka türde eserler de vücuda getirilmiştir. Ancak söz konusu eserler âşık şiiri ile doğrudan ilgisi olmayan ürünler olduğu için bu bölümde değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

²⁵ Geniş bilgi için bkz.: Erman Artun, *Dinî Tasavvufi Halk Edebiyatı*, Ankara, 202, s. 84-105. / Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufi Türk Edebiyatı*, Ankara, 2004, s. 586-745.